

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗИС ТЕОРІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Давидова І.А., к.е.н., доцент, Брежнєва-Єрмоленко О.В., аспірантка

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

У статті з'ясовується місце та роль інтелектуального капіталу як категорії економічної теорії шляхом простеження її генетичної природи. Проаналізовано становлення цієї категорії у поглядах представників різних шкіл економічної науки від класиків до інституціоналістів. Показано, що інтелектуальний капітал є збірним поняттям для визначення нематеріальних цінностей, які об'єктивно підвищують вартість компанії.

Ключові слова: інтелект, людський капітал, знання, інтелектуальний капітал.

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується поступовим просуванням до нової економіки, де одним з основних засобів виробництва стають знання. Продуціювання знань та їх використання у господарстві є результатом інтелектуальної діяльності, роль якої зростає по мірі переходу від одного технологічного укладу до іншого.

Усвідомлення зростання ролі інтелектуального чинника у господарчій діяльності зумовило все більш пильну увагу до нього у наукових дослідженнях економістів. Прагнення науковців усвідомити взаємозв'язок факторів, задіяних у виробництві на інформаційній стадії розвитку економіки призвело до виділення поняття «інтелектуальний капітал» поряд з фізичним капіталом і працею.

Введення цієї категорії у науковий обіг об'єктивно вимагає всебічного і глибокого осмислення її змісту і форми. Допомогти у цьому може детальне вивчення її генетичної природи, що допоможе усвідомити місце і роль інтелектуального капіталу як категорії економічної теорії та головного чинника формування нової економіки.

Генезис категорії відбувався шляхом проникнення поняття «інтелект» у категорію «капітал», що відображувало дифузію інтелектуальних процесів в економіці.

З розвитком суспільства в надрах економічної науки визрівала теорія нематеріальних форм виробничого капіталу, яка трактувала поняття капітал у широкому сенсі. Всі форми капіталу, включаючи матеріальний, розглядалися як такі, що носять інтелектуальну основу. Відбувається поступова інтеграція здобутків у сфері вивчення багатства (капіталу) як такого, та знань людини, як активної складової розвитку економічного життя людини.

Розуміння ведучої ролі знань людини в економічному розвитку та перетворенні їх у об'єкт дослідження відбувається у період становлення когнітивної економічної теорії. Представниками класичної школи політекономії рівень інтелекту людини розглядався як важливий фактор ефективності національної економіки, а розумові здібності людей як частину національного багатства. На цьому постулаті базується концепція якості робочої сили у вітчизняній економічній літературі і теорії людського капіталу в західній економічній науці. Вже Адам Сміт до складу основного капіталу включав не тільки знаряддя праці, будівлі, поліпшену землю, але й «людський капітал» - капіталізовану цінність придбаних і корисних спроможностей всіх жителів і членів суспільства» [1, с. 311]. Витрати на освіту або навчання людини, вважає А.Сміт, можна розглядати як капіталовкладення в його здатність заробляти в майбутньому аналогічні вкладенням у речовинний капітал; щоб ці вкладення економічно виправдали себе, вони повинні окупитися протягом трудової життєдіяльності.

На першому етапі генезису теорії інтелектуального капіталу його вивчення здійснюється у більшій мірі з позицій моральності і духовності, ніж з економічної, відбувається лише визрівання змісту даної категорії, її впливання у могутній і бурхливий потік економічної теорії.

Власний підхід стосовно інтелектуальної складової капіталу пропонує Дж.С.Міллз: «людина служить метою, заради якої багатство існує. Але її придбані здібності, що постають тільки як засіб і реалізуються тільки за допомогою праці, з повною підставою можна віднести до категорії капіталу» [2, с. 47].

Поступово відокремлюються основні елементи, з яких складається поняття інтелектуального капіталу – інтелект, знання, досвід, навички, здібності, які мають єдину субстанціональну основу, що робить різні елементи капіталу якісно однорідними та співставленими один з одним. Такою основою, системоутворюючим елементом інтелектуального капіталу стають наукові знання. Система знань матеріалізується у засобах виробництва, які стають першою формою перетворення знань у капітал. Будь-який об'єкт речовинного капіталу первісно існує як знання, зафіксоване у образі або проекті. У складі капіталу поряд з речовинним капіталом, виникає нова підсистема – не речовинний капітал, який може бути охарактеризований як інтелектуальний, оскільки представляє собою не речовинне втілення, реалізацію інтелекту.

Свій внесок у формування концепції інтелектуального капіталу зробила її марксистська школа. У вченні К. Маркса про капітал виокремлюється така його частина як змінний капітал, яким виступає робоча сила. Однією з її характеристик є здатність до творчості, генерування ідей, акумулювання знань та вмінь. Тобто людина як робоча сила є носієм інтелектуального капіталу.

Але людина є як носієм інтелектуального капіталу, так і її власником. І хоча К. Маркс не виділяє категорії інтелектуальний капітал, в його трактовці робочої сили як товару присутня ідея роз'єднання носія і власника інтелектуального капіталу в умовах певних соціально-економічних відносин. Трудова теорія вартості, на яку спирається у своєму дослідженні К. Маркс, стверджує, що кваліфікована праця створює більшу вартість, ніж проста, некваліфікована. Саме за рахунок цього виникає можливість у робочої сили створювати вартість більшу від вартості самої робочої сили, тобто виробляти додаткову вартість. Щодо некваліфікованої і малокваліфікованої робочої сили, то вона в окремих випадках може створювати вартість, яка може бути меншою від вартості робочої сили. Таким чином виходить, що основним джерелом додаткової вартості є саме інтелектуальна частина змінного капіталу, і капіталіст придбавши робочу силу стає її власником та реалізує своє право у вигляді привласнення додаткової вартості. Хоча теоретичні позиції представників марксистської школи щодо категорії інтелектуальний капітал ще нечіткі, але вони містять передумови більш широкої інтерпретації капіталу, що включала уявлення про його нематеріальну складову (знання робітника, його майстерність, кваліфікацію, творчий характер праці).

В дослідження інтелектуальної складової капіталу слід відзначити внесок історичної школи, що стала попередником сучасного інституціоналізму. Її представники почали приділяти увагу соціокультурним і політико-правовим інститутам, як факторам економічного розвитку у складі капіталу. Засновник історичної школи Ф. Ліст писав: «Очевидно, що скрізь, де йдеться про капітал, необхідно додавати, про який капітал йде мова: про матеріальний капітал, матеріальні знаряддя виробництва або про розумовий капітал, етичні і фізичні сили» [3, с. 270]. І далі: «Сучасний стан народів є результатом накопиченої маси різноманітних відкриттів, винаходів, покращень, удосконалень та зусиль всіх поколінь, що жили до нас; все це утворює розумовий капітал існуючого людства» [3, с. 190].

Інституціоналізм, який успадкував методологічні традиції та принципи, об'єктом дослідження розглядає не чисто економічні явища, а процеси, які охоплюють соціальні, політичні, релігійні, історичні й інші сторони розвитку суспільства. Рушійні сили цього розвитку неможливо зводити виключно до матеріальних. Важливу роль відіграють такі фактори як накопичення знань, підвищення кваліфікації.

Таким чином, у кінці XIX- початку XX ст.. сформувалося два узагальнюючих підходи до визначення сутності інтелектуального капіталу. З точки зору першого, спостерігається розуміння нематеріальних елементів людського інтелектуального капіталу у вигляді інтелектуальних, психологічних, професійних здібностей людини. Другий підхід визначає у складі інтелектуального капіталу саму людину з її знаннями, освітою, культурними традиціями, звичаями.

Розвиток інтелектуально-інформаційного виробництва в процесі поступового переходу до постіндустріальної цивілізації, починаючи з другої половини XX ст., послужив поштовхом до появи теорії людського капіталу, яка прагнула ширше використовувати особисті і соціальні риси в економічному аналізі капіталу.

50-і – 60-і рр. XX ст. характеризуються розгортанням науково-технічної революції, яка посилює роль інтелектуального початку у виробництві. Загальний рівень освіти працівника, його професійно-кваліфікаційна підготовка стають вирішальним фактором економічного зростання. В цей час

з'являються фундаментальні монографічні дослідження, присвячені проблемі людського капіталу. Слід відзначити роботи Т.Шульца, Г.Беккера, Е.Денісона, Л.Туроу [6; 4; 5].

Теорія людського капіталу сприяла подоланню традиційних уявлень про капітал як якесь однорідне явище, представлене виключно речовими об'єктами. «Розуміючи капітал як щось таке, що надає майбутні послуги, - пише Т.Шульц, - допустимо приступити до подальшого розподілу цілого на дві частини, а саме: на людський (human) капітал і нелюдський (nonhuman) капітал [6, с.48].

Д.Белл, автор концепції постіндустріального суспільства вважає, що «людський капітал складається з набутих знань, навичок, мотивацій і енергії, якими наділені людські істоти, і які можуть використовуватися протягом певного часу в цілях виробництва товарів і послуг» [7, р.50].

Ці ключові методологічні принципи послужили відправною точкою для формування розширеного трактування капіталу, що залучає до складу капітальних не тільки фізичні, але й нефізичні блага. На основі такого підходу здійснюється виділення теорії людського капіталу як самостійного теоретичного напрямку.

Під людським капіталом розумілися природжені здібності і талант, накопичені знання, вміння, досвід, освіта і кваліфікація, інформація, фізичне та психічне здоров'я, духовне багатство робітників. Цей економічний ресурс потребує для свого відтворення фінансових вкладень і забезпечує зростання продуктивності виробництва і одержання прибутку.

На важливість цього різновиду капіталу вказували представники технократичної генерації інституціонального напрямку економічної теорії. Досліджуючи нове індустріальне суспільство Дж.К.Гелбрейт його головною відмінною рисою вважав панування техноструктури, яка є мозоком підприємств і «охоплює всіх, хто володіє спеціальними знаннями, здібностями або досвідом групового прийняття рішень» [8, с.84]. Зміст поняття «техноструктура» виявляється близьким до поняття «людський капітал».

Теорія людського капіталу змінила погляди на роль нагромадження і споживання в суспільстві і в житті людини та на спрямованість інвестиційних потоків в економіці. Вона загострила увагу на інвестиційному аспекті відтворювального процесу, знайшовши єдине економічне підґрунтя капітальних і споживчих витрат. У світлі теорії людського капіталу всі витрати на людину набувають нового економічного значення, як інвестиційні витрати. Теоретики людського капіталу об'єднали оцінки всіх видів інвестицій і накопичення як речовинних, так і нематеріальних. Це злиття дозволило говорити про сукупний капітал, виявити його вплив на економічне зростання і визначити, наскільки останнє обумовлене дією саме інтелектуальних чинників.

Теорія людського капіталу стала закономірним етапом на шляху до теорії інтелектуального капіталу. Людський капітал є першою і найважливішою складовою інтелектуального капіталу, хоча останній не вичерпується людським капіталом. Знання, досвід, інформація здатні нагромаджуватися не тільки в пам'яті працівника, будучи невіддільними від нього, але й існувати у вигляді результатів наукових досліджень і розробок, винаходів, технологій і методик виробництва продуктів, комп'ютерного забезпечення, тощо.

Ця ідея стала останнім пунктом у формуванні теорій інтелектуального капіталу, яка розробляється починаючи з 90-х рр. XX ст. західними вченими – Л. Едвінсоном, Т.Стюартом, Е.Тоффлером, Е.Брукінгом, Дж.Тобінім та іншими, і вітчизняними – Б.Леонтьєвим, В.Іноземцевим, А.Гальчинським, А.Чухно, А.Гриценко, Г.Задорожним.

Теоретико-наукового статусу поняття «інтелектуальний капітал» набуло завдяки дослідженням американця Т.Стюарта і шведа Л.Едвінсона. Термін став загальновідомим, розповсюджуючись одночасно з розширенням інтересу до питання про значення невідчутних активів в економічній діяльності. Визначення інтелектуального капіталу різні автори пропонують не однаково, але усі збігаються в тому, що це є синтетичне поняття, яке поєднує все те, що знають працівники компанії і що дає конкурентну перевагу компанії на ринку [9].

Складовими інтелектуального капіталу називають людський капітал (реальні та потенційні інтелектуальні здібності і практичні навички), структурний капітал (бази даних, бізнес-плани, бренди), клієнтський (зв'язки з споживачами, інтелектуальна власність як актив). Незважаючи на відсутність належної суворості у використанні принципів виділення складових частин інтелектуального капіталу, наведені визначення показують новий рівень уявлення про капітал, що зберігає його основу і єство.

Із зростанням важливості наукових знань і кваліфікації працівників традиційна відмінність між працею як первозданим фактором виробництва і капіталом як необхідним чинником втрачає свою гостроту. Нова відмінність відбувається всередині капіталу по лінії «речовинний – інтелектуальний капітал».

За своєю суттю та багатовекторністю проявів інтелектуальний капітал надзвичайно складний. Це поняття набагато ширше ніж поняття нематеріальні активи та інтелектуальна власність, бо є збірним поняттям для визначення нематеріальних цінностей, що об'єктивно підвищують ринкову вартість компаній. Тому теорія інтелектуального капіталу формується на стику теоретичних та методологічних позицій різних наукових шкіл.

Аналіз генезису теорії інтелектуального капіталу показує, що її формування відбувалося протягом кількох етапів шляхом накопичування різноманітних поглядів на цю проблему і призвело до виникнення самостійної цілісної концепції, яка б відповідала на виклики епохи нової економіки, будучи стратегічним фактором її формування.

Розробка теорії інтелектуального капіталу ще не завершена і багато питань залишаються без чіткої відповіді. Це стосується проблем пояснення сутності та структури інтелектуального капіталу, методів його вимірювання, заходів впливу на інтелектуальний розвиток суспільства. Але не підлягає сумніву необхідність виокремлення цієї категорії як важливого об'єкта теоретичного аналізу і зосередження на дослідженні характеру і специфіки економічних відносин у сфері дії інтелектуального капіталу.

Література:

1. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов./ Адам Смит. - Антология экономической классики. Пети В., Смит А., Риккардо Д. –М.: «Эконов» - «Ключ». 1993. –475с.
2. Милль Дж.Ст. Основы политической экономии. / Дж.Ст. Милль. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1980. –Ч.1. – 495 с.
3. Лист Ф. Национальная система политической экономии. /Фридрих Лист. Пер. с нем. –СПб 1891. – 452с.
4. Becker G.S. Human capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education. – № 4. / G.S. Becker. – Columbia university press.1975. – 101p.
5. Thurow L. Investment in Learning. / L.Thurow . – San Francisco, 1978. –362 p.
6. Shultz T. Investment in Human capital. The role of Education and Research. / T.Shultz. – N.Y – London, 1971. –325 p.
7. Bell D. The Coming of Post – Industrial society. / D. Bell. – A Venture in Social Forecasting. N.Y., 1973. –507 p.
8. Гэлбрейт Джон Кеннет. Новое индустриальное общество. / Джон Кеннет Гэлбрейт. – Избранное. – М, «Эксимо», 2008. – 1200 с.
9. Stuart T. A. Intellectual capital: the new wealth of Organisation. / T.A. Stuart . – London, 1997.

Аннотация

К ВОПРОСУ О ГЕНЕЗИСЕ ТЕОРИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА

Давыдова И.А., к.э.н., доцент, Брежнева-Ермоленко О.В., аспирантка
Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

В статье выясняется место и роль интеллектуального капитала как категории экономической теории путем прослеживания ее генетической природы. Проанализировано становление этой категории во взглядах представителей разных школ экономической науки от классиков до институционалистов. Показано, что интеллектуальный капитал является сборным понятием для определения нематериальных ценностей, которые объективно повышают стоимость компании.

Ключевые слова: интеллект, капитал, человеческий капитал, знания, интеллектуальный капитал.

Summary

TO THE QUESTION OF GENESIS OF THE INTELLECTUAL CAPITAL THEORY

Davidova I.A., Ph.D, docent, Brejneva-Yermolenko O.V., post-graduate student

V. N. Karazin Kharkov National University

In the article elucidated the place and the role of intellectual capital as category of economic theory, by the means of retrace their genetic nature. Formation of this category, in the views of representatives of different economic schools (from classic to institutionalism) is analyzed. Intellectual capital is determined as complex concept for definition non-material values, which objectivement raise value of company.

Key words: intellect, capital, human capital, knowledge, intellectual capital.